

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Иван Василев Христов

председател на жури в конкурс за присъждане на научна степен
ДОКТОР по 2.4 Религия и теология (Догматическо богословие)

за дисертационния труд на **Александър Александров**,

ИНСТИТУЦИОНАЛНОСТ И ЕСХАТОЛОГИЧНОСТ НА ЦЪРКВАТА СЛЕД ПРОСВЕЩЕНИЕТО

Богословски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“,
Катедра по историческо и систематическо богословие

1. Данни за процедурата

Настоящата процедура е открита по предложение на ФС на Богословски факултет (Протокол № 12/21.06.2019 г.) със заповед на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ РД 38-294 от 25.06.2019 г.

На първото си заседание, проведено на 09.07.2019 г., научното жури в състав проф. д-р Иван Христов, доц. д-р Любомир Тенекеджиев, доц. д-р свещ. Стоян Чиликов, доц. д-р Свилен Тутеков и доц. д-р Мариян Стоядинов установи, че процедурата е организирана при спазване на всички законови изисквания. След проведени разисквания за председател е избран проф. д-р Иван Христов, а за рецензенти доц. д-р Мариян Стоядинов и проф. д-р Иван Христов. На останалите членове е възложено да изготвят писмени становища. Като срок за предаване на рецензии и становища е определен 18.09.2019 г., а като дата за открито заседание на научното жури и публична защита – 18.10.2019 г. Всички срокове са спазени.

2. Данни за докторанта

Александър Александров е роден на 14.04.1972 г. Средно образование докторантът получава през 1990 г. в Математическата гимназия в Плевен, след което през 1997 г. завършва и висше образование в Лесотехническият университет в София. Втора магистърска степен той придобива в Богословски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ през 2015 г. След успешно издържан конкурс, на 2.07.2015 г. Александър Александров е зачислен за редовен докторант в

Катедра „Историческо и систематическо богословие“ (заповед № РД 20-1036/02.07.2015 г.). През тригодишния срок на докторантурата докторантът добросъвестно изпълнява своите задължения и е отчислен с право на защита с ректорска Заповед № РО 20-1107/11.07.2018 г. Година по-късно той представя своя дисертационен труд, който минава успешно вътрешно обсъждане в катедра „Историческо и систематическо богословие“ (Протокол № 11/10.06.2019 г.) и е придвижен за защита.

3. Данни за дисертацията и автореферата

Представеното за рецензиране дисертационно съчинение „Институционалност и есхатологичност на Църквата след Просвещението“ се състои от общо 191 стандартни машинописни страници. То съдържа предговор, увод, три глави и заключение. Научният апарат включва списък на съкращенията, библиография и 164 бележки под линия.

В **Предговора** дисертантът представя своите мотиви за избор на темата и еволюцията на научните си интереси от ограничаване в сферата на чистата догматика до изучаване на процесите, които според него започват през епохата на Просвещението, но са актуални и днес, като във висока степен детерминират действията на някои поместни православни църкви по отношение на междуправославния, на междухристиянски диалог и съборното начало в Църквата.

В **Увода** авторът представя замисъла на дисертационния труд – да съпостави светоотеческото историко-есхатологично възприятие за Църквата с институционалното ѝ съществуване в национален контекст, иначе казано – да осъществи богословски и исторически анализ на църковния национализъм, водещ до отклоняване на поместните църкви от светоотеческото Предание. Тук той ясно формулира позицията, че историко-есхатологичното битие на Църквата е свободно от каквито и да било национални (и етнически аспекти), а навлизането на националната идея в поместните църкви го довежда до конфликт с тяхното институционално състояние. Идентифицирането на основните пунктове в този конфликт е основната цел на изследването. За достигането на тази цел той

формулира три задачи, които ще осъществи последователно в трите глави на изследването. Прави впечатление добре промислената структура на дисертационния труд и неговото методично разгръщане. Вече в увода обаче се набелязва една крайност в подхода на докторанта. При него такива понятия като нация и етническа група се редуват като синоними. Това ще доведе до подвеждане на етническите аспекти в териториалното устройство на Църквата под клеймото на национализма. На тази крайност се дължи еднозначното отрицание на етническата страна в устройството на поместните църкви и противопоставянето му на тяхната есхатологична мисия, дори когато исторически това устройство на земното им битие се е наложило, за да могат пълноценно да работят за достигането на есхатона. За това ще стане дума по-долу.

В края на увода дисертантът прави преглед на съвременното състояние на въпроса, при което показва висока ерудиция и добро владение на материала.

Първа глава: Есхатологичната идентичност на църквата залага основите за изследването в следващите глави. Най-напред дисертантът обговаря такива важни понятия като апостоличност, единство, съборност, вселенскост, католичност и есхатологичност. Те конкретизират единството на христологичния и пневматологичен подход в еклесиологията. Тези подходи се допълват с протологията. След като с Христовото спасително дело се открива един нов (бъдещ) век, от този момент на Земята съществуват паралелно два века, вторият от които се разкрива само и единствено чрез Църквата. Този втори („бъдещ“) век е заложен в началото на творението и дисертантът отбелязва единството на есхатология и протология. В това единство той вижда едно от различията на православното и западното учение за Църквата.

Втора глава: От есхатология към политика разглежда отъждествяването на Църквата с преходните неща в света – такива като нации, държави или закони. Дисертантът ясно разграничава историческия от есхатологичния аспект на Църквата, като представя последния в термините на метафизиката, схващана като учение за реалности, стоящи извън времето и историята. Последното обстоятелство при него ще доведе до крайно противопоставяне едното на

другото. Това противопоставяне се проявява в цялостната интерпретация, макар дисертантът да прави отделни уговорки, че мисията на Църквата не е да унищожи реалиите на този век, а да ги преобрази, а също да отбелязва, че подобно противопоставяне е присъщо на Западната традиция и дори да възпроизвежда едно различно разбиране за метафизика, поставящо я в контекста на есхатологичното любомъдрие, което възприема историята и антропологията като нейни естествени структурни елементи и ги поставя в неразривна връзка с бъдещия век. В тази втора глава дисертантът говори за национализиране на Православието и под това клеймо, противно на декларираното, поставя извън връзка с бъдещия век въпросните структурни елементи.

Трета глава: Православие и национални институции затвърждава впечатлението, че авторът приравнява етническите аспекти на земното битие на Църквата с национализма на Новото време. Така се стига до абсурдното твърдение, че „преди края на XVIII в. понятието „етническо съзнание“ практически е непознато (с. 114)“. То трудно се съгласува с родната ни история от периода на Средновековието, изпълнена с драматична борба за създаване и утвърждаване именно на българска, а не на някаква друга държава! Прави странно впечатление интерпретацията за отделянето на националните църкви от *Рум миллета* (т.е. „ромейската общност“) на някогашната Османска империя, като отстъпление от истинската църковност, без да се държи сметка, че това отделяне възстановява самостоятелността на поместните църкви, съществувала в истинската Византийската общност, която иначе авторът идеализира, и загубена при османското нашествие, както и че обединяването им по волята на нашественика под крилото на Константинополската патриаршия е станало за негово удобство, а не от високи еклисиологични подбуди. В края на тази трета глава дисертантът ни дава лош пример за национализъм и църковен патриотизъм в лицето на руското православие. Те доминират в Русия от втората половина на XIX в. до Октомврийската революция, но корените им авторът вижда вече при покръстването през 988 г. Според докторанта, канонизирането на княз Владимир като равноапостолен от Църквата води до наследяване на апостолското му призвание от последващите руски царе и това е причина за политизиране и

деградация на църковността. При това обаче, той не държи сметка за две обстоятелства. Първо, равноапостолността на руския император и неговата роля на защитник на православието е бледо копие на значението и ролята на византийския император. В това отношение руското православие не е оригинално и може да бъде винено в политизиране не повече от църквата на ромеите. Второ, ние българите също имаме равноапостолен цар-покръстител – цар Борис I. Трябва ли това да бъде разглеждано по същия негативен начин? Твърде спорна е и некритично възприетата от дисертанта теза, че още от момента на покръстването през 988 г. руското православие трансформира универсалната православна вяра в специфична форма на руски национален живот (с. 147). Има нужда от по-сериозна обосновка и тезата, че различията в календара на поместните църкви, означава въвеждане на „народни“ светци, които нямат достойнството на „общоцърковните“ (с. 151). Подобно въвеждане е налице далеч не само при руското православие.

Заключението коректно обобщава направените научни изводи.

Списъкът с използваната литература обхваща общо 158 заглавия, от които 36 са извори (основно в превод на английски), 64 на латиница (на английски и италиански), 3 на новогръцки и 55 на кирилица (на руски и български).

Авторефератът е написан разгърнато и добре представя съдържанието на дисертационния труд. Научните приноси са формулирани ясно.

4. Публикации

Към момента на стартиране на процедурата за защита (25.06.2019) докторантът има две статии по темата на дисертацията в списанието на Богословски факултет *Forum Theologicum Sardicense*. И двете публикации са под печат по независещи от него причини, поради забавеното излизане на списанието.

5. Академични качества на дисертационния труд

Съгласно сега действащата нормативна база, „доктор“ е образователна и научна степен.

На първо място, ще дам оценка за академичната подготовка на дисертанта. В

това отношение работата му е наистина добра. Той свободно и коректно работи с изворовите текстове, последователно (според избрания от него стандарт) оформя цитиранията и препратките към цитираните издания. Като цяло дисертантът е овладял добре академичните техники на писане.

Що се отнася до моята оценка за научните качества на дисертационния труд, тя е малко по-скромна. Вече посочих недостатъците от теоретично и историческо естество. Тук ще ги изброя накратко.

Към теоретичните пропуски отнасям: 1) Непоследователност по отношение на мястото на историята и антропологията в протологично-есхатологичната еклесиология. Макар правилно да декларира, че тя не ги отрича, а говори за тяхното преображение, докторантът ги изнася извън териториално-поместния принцип на деление на Църквата. Ако последният изключва етническият аспект (противното според докторанта означава подмяната му с национално-етнически принцип), в него няма място за антропологичните и културно-исторически елементи. Но тогава какво остава за териториално-поместния принцип на деление? Дали оголената от подобни елементи физическа география? Тогава обаче делението на поместните църкви ще следва естествените прегради на терена, което е очевиден абсурд; 2) Дисертантът последователно отъждествява етническо и национално и не прави разлика между етническият аспект в земното битие на Църквата и крайността на етнофилетизма.

Към историческите пропуски отнасям: 1) Приравняване на *Рум милета* (т.е. „ромейската общност“) в Османската империя с автентичната византийска общност, без да се държи сметка, че в последната съществуват и в симфония работят автокефални поместни църкви. Затова излизането им от *Рум милета* се представя като отдалечаване от византийската ос история-метафизика; 2) Оценките на руското православие и държава от периода на Средновековието се прави без съпоставка с византийската Църква и държава, които са техен първообраз; 3) Дисертантът е свел до минимум интерпретирането на своите теоретични постановки в българската църковна история.

Посочените в рецензията спорни моменти обаче по никакъв начин не умаляват достойнствата на текста. Докторантът трябва да бъде поздравен за

смелостта да се анагжира с изследване на въпроси, които са предмет на оживен дебат и нямат еднозначен отговор.

Заклучение

Имайки предвид съответствието на дисертационния труд на **Александър Александров** на изискванията на *Закона за развитие на академичния състав в РБ*, на *Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ*, както и спазването на всички процедури, свързани с подготовката на докторанта и придвижването на труда за защита, препоръчвам на почитаемото научно жури да му присъди научната степен „доктор“.

София

17.09.2019

/ проф. д-р И. Христов/